

BUGUNGI KUNDA DAVLAT FUNKSIYALARINING RIVOJLANISHI VA O'ZGARISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR

Xusanov Diyorbek Ismatilla

o'g'li

Farg'ona yuridik texnikumi

“Sud-huquqiy faoliyat” yo‘nalishi

2-bosqich 43-24-guruh

o‘quvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bugungi kunda davlat funksiyalarining rivojlanishi va o'zgarishiga ta'sir ko'rsatayotgan siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, huquqiy, ekologik, axborot-texnologik hamda xalqaro omillar davlat va huquq nazariyasi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Davlat funksiyalarining mazmuni davlatning mohiyati, ijtimoiy vazifasi, muayyan tarixiy davrda uning oldida turgan maqsad va vazifalar bilan uzviy bog'liqligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: davlat funksiyalari, davlatning mohiyati, davlat vazifalari, ijtimoiy davlat, iqtisodiy funksiya, ekologik funksiya, axborot funksiyasi, raqamli transformatsiya, fuqarolik jamiyati, globallashuv, davlat boshqaruvi.

Davlat va huquq nazariyasida davlat funksiyalari davlatning mohiyati, ijtimoiy vazifasi, maqsadi hamda jamiyat oldida turgan muhim vazifalarni amalga oshirish bilan bog'liq asosiy faoliyat yo'nalishlari sifatida e'tirof etiladi. Davlatning mohiyati va jamiyat hayotidagi o'rni, avvalo, uning qanday faoliyat olib borishi, qaysi ijtimoiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatishi va mavjud muammolarni hal qilish uchun qanday vositalardan foydalanishida namoyon bo'ladi. X.T. Odilqoriyev davlat funksiyalarini jamiyat hayotining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan hamda davlatning ijtimoiy vazifasi va mohiyatini ifodalovchi faoliyatning asosiy yo'nalishlari sifatida tavsiflaydi.

Olimning ta'kidlashicha, davlat funksiyalari jamiyatning muayyan taraqqiyot bosqichida davlat oldida turgan asosiy vazifalar bilan belgilanadi, mazkur vazifalarning mazmuni esa iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy xususiyatga ega ichki hamda tashqi omillardan kelib chiqadi.[1] Demak, davlat funksiyalari o'zgarmas va bir marta shakllanib, doimiy saqlanib qoladigan hodisa emas. Jamiyatning iqtisodiy tuzilishi, siyosiy tizimi, ijtimoiy tarkibi, ma'naviy qadriyatlari va xalqaro munosabatlar tizimidagi o'zgarishlar davlat faoliyatining ustuvor yo'nalishlarini ham yangilab boradi.

M. Najimov va Sh. Saydullayev ham davlat funksiyalarining shakllanishini iqtisodiy va siyosiy tizim, jamiyatdagi turli ijtimoiy qatlamlar, guruhlar hamda umumijtimoiy manfaatlarning ta'siri bilan bog'laydi. Ularning fikricha, siyosiy kuchlar nisbatining, davlat siyosati ustuvor yo'nalishlarining va ijtimoiy manfaatlar muvozanatining o'zgarishi davlat funksiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda tub iqtisodiy yoki ijtimoiy o'zgarish yuz berganida davlat funksiyalarining nafaqat amalga oshirish shakllari, balki ularning mazmuni va ustuvorlik darajasi ham yangilanadi.[2] Masalan, bozor iqtisodiyotiga o'tish davlatning iqtisodiyotdagi rolini butunlay yo'qotmaydi, aksincha, uning bevosita ishlab chiqaruvchi sifatidagi faoliyatini tartibga soluvchi, muvofiqlashtiruvchi, raqobat muhitini himoya qiluvchi, ijtimoiy tengsizlik oqibatlarini yumshatuvchi va strategik tarmoqlar barqarorligini ta'minlovchi faoliyatga aylantiradi. Shu sababli davlat funksiyalarini faqat davlat organlari vakolatlari yoki ayrim amaliy tadbirlar majmui bilan tenglashtirish to'g'ri emas. Davlat organining vakolati muayyan funktsiyani amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy vositasi bo'lsa, funktsiya davlat faoliyatining kengroq va barqarorroq yo'nalishini ifodalaydi.

Davlat funksiyalarining rivojlanishi va o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillarni nazariy jihatdan obyektiv va subyektiv omillarga ajratish mumkin. Obyektiv omillarga ishlab chiqarish munosabatlarining rivojlanishi, mulkchilik shakllarining o'zgarishi, aholining demografik tarkibi, urbanizatsiya, ilmiy-

texnik taraqqiyot, tabiiy resurslarning holati, ekologik tahdidlar, xalqaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarning kuchayishi kiradi. Subyektiv omillar esa davlat hokimiyatini amalga oshirayotgan siyosiy kuchlarning maqsadlari, davlat boshqaruvi sifati, mansabdor shaxslarning professional tayyorgarligi, huquqiy siyosatning mazmuni, qonunchilikning mukammalligi, jamiyatning huquqiy madaniyati va davlat organlariga bo'lgan ishonch darajasi bilan bog'liq. Bunday ajratish shartli hisoblanadi, chunki obyektiv sharoitlar davlat siyosatini shakllantirsa, davlatning ongli va maqsadli faoliyati ham iqtisodiy, siyosiy hamda ijtimoiy jarayonlarning rivojlanishiga faol ta'sir ko'rsatadi. Shu ma'noda davlat funksiyalari jamiyat ehtiyojlariga nisbatan oddiy javob reaksiyasi emas, balki mavjud munosabatlarni tartibga solish, istiqboldagi xavflarni oldindan baholash va taraqqiyotning strategik yo'nalishlarini belgilash vositasidir.

Davlat funksiyalarining o'zgarishiga ta'sir etuvchi eng muhim omillardan biri iqtisodiy munosabatlarning rivojlanishidir. Davlatning iqtisodiy funksiyasi tarixiy davr va iqtisodiy tizimning xususiyatlariga qarab turlicha mazmun kasb etadi. Markazlashtirilgan iqtisodiyot sharoitida davlat ishlab chiqarish, taqsimlash va ayrim hollarda iste'mol jarayonlarini bevosita boshqargan bo'lsa, bozor munosabatlari sharoitida uning asosiy vazifasi iqtisodiy faoliyat erkinligini kafolatlash, mulk huquqini himoya qilish, halol raqobat uchun sharoit yaratish, monopolistik faoliyatni cheklash, soliq va budjet siyosatini amalga oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo'llab-quvvatlashdan iborat bo'lib bormoqda. X.T. Odilqoriyev iqtisodiy funksiyaning mazmuni davlat tomonidan iqtisodiyotning rivojlanish strategiyasini belgilash, bozor munosabatlarini huquqiy tartibga solish, iqtisodiy tashabbuslarni rag'batlantirish va mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashni qamrab olishini ko'rsatadi.[3] Iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya, ishsizlik, tashqi bozorlardagi beqarorlik yoki global ta'minot zanjirlarining buzilishi davlatning

iqtisodiy funksiyasini yanada faol, moslashuvchan va prognozlashga asoslangan shaklda amalga oshirishni talab qiladi.

Davlat funksiyalari rivojlanishining navbatdagi muhim omili jamiyatning ijtimoiy tuzilishi va aholining turmush ehtiyojlaridagi o'zgarishlardir. Zamonaviy davlat faqat jamoat tartibini saqlash va mulkiy munosabatlarni himoya qilish bilan cheklanmaydi. U munosib turmush darajasini ta'minlash, kambag'allikni qisqartirish, bandlikka ko'maklashish, sifatli ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, nogironligi bo'lgan shaxslar, keksalar, bolalar va ijtimoiy himoyaga muhtoj boshqa guruhlarini qo'llab-quvvatlash majburiyatini ham zimmasiga oladi. X.T. Odilqoriyev davlatning ijtimoiy funksiyasi inson uchun munosib hayot sharoitlarini yaratish, aholining ijtimoiy himoyasini ta'minlash va jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlarni yumshatishga qaratilishini qayd etadi.[4] Ijtimoiy funksiyaning kengayishiga aholi sonining ortishi, urbanizatsiya, migratsiya, mehnat bozoridagi tarkibiy o'zgarishlar, umr davomiyligining uzayishi hamda oilaviy munosabatlardagi o'zgarishlar ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasida mamlakatning ijtimoiy davlat ekanligi mustahkamlanishi davlat funksiyalari rivojlanishining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini sifat jihatidan yangiladi. Konstitutsiyaning 2-moddasida davlat xalq irodasini ifoda etib, uning manfaatlariga xizmat qilishi belgilangan. Mazkur qoidalar davlat faoliyatining markaziga insonning sha'ni, qadr-qimmati, huquq va erkinliklari hamda farovonligini qo'yadi.[5] X. Azizovning fikricha, ijtimoiy davlat aholiga faqat pul shaklidagi yordamni taqdim etuvchi davlat emas. Uning vazifalari ta'lim, sog'liqni saqlash, ijtimoiy infratuzilma, bandlik, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va munosib yashash sharoitlarini yaratishga qaratilgan kompleks faoliyatni qamrab oladi.[6] Binobarin, ijtimoiy davlat konsepsiyasining rivojlanishi davlatning ijtimoiy funksiyasini passiv yordam ko'rsatishdan inson

salohiyatini rivojlantirish, teng boshlang'ich imkoniyatlarni shakllantirish va ijtimoiy xavflarning oldini olishga qaratilgan faol siyosatga aylantirmoqda.

Siyosiy tizimning demokratlashuvi, fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi va aholining davlat boshqaruvidagi ishtiroki kengayishi ham davlat funksiyalarining mazmuni hamda ularni amalga oshirish usullariga ta'sir ko'rsatadi. Avtoritar yoki haddan tashqari markazlashtirilgan boshqaruv sharoitida davlat funksiyalari, asosan, ma'muriy-buyruqbozlik, nazorat va majburlash vositalari orqali amalga oshiriladi. Demokratik huquqiy davlatda esa kelishuv, ijtimoiy sheriklik, jamoatchilik muhokamasi, ochiqlik, hisobdorlik va jamoatchilik nazorati muhim ahamiyat kasb etadi. A. Hoshimxonov xalqchil davlat barpo etish jarayonida fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish, parlament nazoratini kuchaytirish, hukumatning mas'uliyatini oshirish, sud hokimiyati mustaqilligini ta'minlash hamda mahalla va davlat organlari hamkorligini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.[7] Bu jarayonlar davlatning siyosiy funksiyasini faqat hokimiyatni tashkil etish va saqlab turishdan manfaatlarni muvofiqlashtirish, fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi ishtirokini kafolatlash hamda davlat organlari faoliyatini jamoatchilik ehtiyojlariga yo'naltirish funksiyasiga aylantiradi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining rivojlanishi davlat ayrim vazifalardan butunlay voz kechishini anglatmaydi. Aksincha, davlat, nodavlat notijorat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, mahalla, biznes subyektlari va fuqarolar o'rtasidagi hamkorlik funksiyalarni amalga oshirishning yangi institutsional shakllarini shakllantiradi. Ijtimoiy xizmatlarning ayrim turlarini nodavlat tashkilotlar orqali ko'rsatish, ekologik monitoringga jamoatchilikni jalb etish, normativ-huquqiy hujjatlar loyihalarini ommaviy muhokama qilish hamda davlat organlari faoliyatini ochiq ma'lumotlar orqali nazorat qilish shular jumlasidandir. Natijada davlatning roli barcha ijtimoiy jarayonlarni bevosita boshqaruvchi subyektdan umumiy qoidalarni belgilovchi,

manfaatlarni muvofiqlashtiruvchi, xizmatlar sifatini kafolatlovchi va qonuniylikni ta'minlovchi institut sifatida rivojlanadi. Bunday o'zgarish "hukmronlik qiluvchi davlat" modelidan "jamiyatga xizmat qiluvchi davlat" modeliga o'tishning nazariy ifodasidir.

Ilmiy-texnik taraqqiyot davlat funksiyalariga ta'sir ko'rsatuvchi eng kuchli zamonaviy omillardan biridir. M. Najimov va Sh. Saydullayev ilmiy-texnik inqilob ekologik muvozanatni saqlash, turli kasalliklarga qarshi kurashish, xalqaro ilmiy-texnik hamkorlikni rivojlantirish hamda bir davlat doirasida hal qilib bo'lmaydigan muammolarni birgalikda bartaraf etish zaruratini kuchaytirishini ko'rsatgan.[8] Hozirgi sharoitda davlat boshqaruvida katta hajmdagi ma'lumotlar, biometrik identifikatsiya, elektron hukumat, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish, sun'iy intellekt va masofaviy xizmatlardan foydalanish davlat funksiyalarining amalga oshirilish tezligi va ko'lamini oshirmoqda. Shu bilan birga, texnologiya davlat va fuqaro o'rtasidagi munosabatlarning an'anaviy shakllarini ham o'zgartirmoqda. Fuqaro davlat xizmatidan foydalanish uchun muayyan idoraga jismonan borishi shart bo'lmay qolayotgan bo'lsa-da, elektron xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmagan shaxslarning huquqlari buzilmasligi uchun muqobil mexanizmlar saqlanishi lozim.

N. Nurmamatova raqamli transformatsiya sud faoliyatining tezkorligi, shaffofligi va odil sudlovdan foydalanish imkoniyatlarini oshirishini, biroq raqamli tafovut, protsessual tenglik, shaxsiy hayot daxlsizligi va texnologiyalarga ishonch bilan bog'liq xavflarni ham yuzaga keltirishini qayd etadi.[9] Mazkur xulosa nafaqat sud hokimiyati, balki davlatning barcha funksiyalariga tatbiq etilishi mumkin. Raqamlashtirish bir tomondan davlat xizmatlarining samaradorligini oshirsa, ikkinchi tomondan aholining ayrim qatlamlarini raqamli xizmatlardan chetda qoldirish xavfini vujudga keltiradi. Internet, texnik vositalar yoki zarur raqamli ko'nikmalarning mavjud emasligi huquq va imkoniyatlardan foydalanishda yangi tengsizlik shaklini keltirib

chiqarishi mumkin. Shu sababli davlatning axborot va ijtimoiy funksiyalari o'zaro bog'lanib, raqamli savodxonlikni oshirish, infratuzilmadan teng foydalanishni ta'minlash, axborot xavfsizligini kafolatlash hamda inson omili ustidan algoritmik nazorat o'rnatilishining oldini olish vazifalarini qamrab olishi zarur.

Axborot makonining globallashuvi davlatning axborot funksiyasiga alohida ahamiyat bermoqda. X.T. Odilqoriyev axborot funksiyasi davlat hokimiyatining barcha tarmoqlari faoliyatini axborot bilan ta'minlash, davlat va jamiyat o'rtasidagi axborot almashinuvini tashkil qilish bilan bog'liqligini ko'rsatadi.[10] Hozirgi kunda mazkur funksiyaning mazmuniga davlat organlari faoliyatining ochiqqligini ta'minlash, aholiga ishonchli va tezkor axborot yetkazish, yolg'on axborot tarqalishiga qarshi huquqiy choralar ko'rish, davlat axborot tizimlarini kiberhujumlardan himoya qilish, shaxsga doir ma'lumotlarni muhofaza etish hamda milliy axborot makonining barqarorligini ta'minlash kiradi. Biroq yolg'on axborotga qarshi kurash bahonasida so'z erkinligi, fikrlar xilma-xilligi va axborot olish huquqini asossiz cheklashga yo'l qo'yilmasligi kerak. Shu bois axborot funksiyasi xavfsizlik va erkinlik o'rtasidagi mutanosiblikka asoslanishi lozim.

Ekologik muammolarning global tus olishi davlat funksiyalarining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatuvchi yana bir fundamental omildir. Tabiiy resurslarning kamayishi, suv tanqisligi, cho'llanish, biologik xilma-xillikning qisqarishi, atmosfera ifloslanishi va iqlim o'zgarishi davlatning ekologik funksiyasini yordamchi yo'nalishdan asosiy va doimiy funksiyalardan biriga aylantirdi. X.T. Odilqoriyev atrof-muhitni muhofaza qilishni zamonaviy davlat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri sifatida baholaydi.[11] M. Najimov va Sh. Saydullayev ham fan-texnika taraqqiyoti va inson faoliyatining tabiatga ta'siri kuchayishi natijasida ekologik funksiya davlatning asosiy funksiyasi sifatida shakllanganini, iqtisodiy rivojlanish bilan ekologik barqarorlik o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash zarurligini ta'kidlaydi.[12] Mazkur

yondashuv ekologik funksiyani faqat tabiatni muhofaza qilish choralari bilan cheklamasdan, iqtisodiy rejalashtirish, energetika, transport, qishloq xo'jaligi, qurilish va hududiy rivojlanish siyosatining ajralmas qismi sifatida tushunishni talab qiladi.

Ekologik omil ta'sirida davlatning iqtisodiy funksiyasi ham "yashil iqtisodiyot", resurs tejamkorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish, ekologik standartlarni joriy qilish va ifloslantiruvchi faoliyat uchun javobgarlikni kuchaytirish yo'nalishida o'zgaradi. Ijtimoiy funksiya ekologik xavfsiz yashash sharoitlarini yaratishni, sog'liqni saqlash funksiyasi atrof-muhit ifloslanishidan kelib chiqadigan kasalliklarning oldini olishni, tashqi funksiya esa transchegaraviy suv resurslari, atmosfera ifloslanishi va iqlim o'zgarishi masalalarida xalqaro hamkorlikni ta'minlashni qamrab oladi. Shunday qilib, ekologik muammo alohida funksiyaning yuzaga kelishiga sabab bo'lish bilan bir qatorda, davlatning deyarli barcha boshqa funksiyalari mazmuniga ham ekologik talablarni singdiradi.

Davlat funksiyalarining o'zgarishiga xavfsizlik tushunchasi mazmunining kengayishi ham ta'sir ko'rsatmoqda. An'anaviy davlat nazariyasida xavfsizlik, asosan, mamlakatning hududiy yaxlitligi, davlat suvereniteti, jamoat tartibi va mudofaa qobiliyatini ta'minlash bilan bog'langan. Zamonaviy sharoitda esa iqtisodiy, oziq-ovqat, energetik, ekologik, epidemiologik, axborot va kiberxavfsizlik ham davlatning asosiy vazifalariga aylanmoqda. Davlat birgina sodir bo'lgan huquqbuzarlikka javob qaytarish bilan cheklanmasdan, xavf va tahdidlarni oldindan aniqlashi, ularni baholashi hamda profilaktika choralari ko'rishi kerak. Bu esa huquqni muhofaza qilish funksiyasining repressiv shakldan ogohlantiruvchi, tahliliy va profilaktik shaklga o'tishini anglatadi. Biroq xavfsizlikni ta'minlash jarayonida inson huquqlarini asossiz cheklashga yo'l qo'ymaslik davlat faoliyatining qonuniyligi va legitimligini belgilovchi asosiy mezon bo'lib qoladi.

Davlat funksiyalariga ta'sir ko'rsatuvchi omillar alohida-alohida emas, balki o'zaro bog'liq holda namoyon bo'ladi. Masalan, raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishi bilan birga, yangi kasblar va bandlik shakllarini yuzaga keltiradi, ayrim kasblarning qisqarishiga sabab bo'ladi, ta'lim tizimini yangilashni talab qiladi hamda shaxsga doir ma'lumotlar xavfsizligi muammosini kuchaytiradi. Iqlim o'zgarishi ekologik funksiyaga ta'sir qilish bilan cheklanmay, oziq-ovqat xavfsizligi, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, migratsiya va tashqi siyosat funksiyalariga ham ta'sir ko'rsatadi. Globallashuv iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishi bilan birga, tashqi bozorlarga qaramlik, transmilliy jinoyatchilik va axborot tahdidlarini kuchaytirishi mumkin. Binobarin, zamonaviy davlat funksiyalarini bir-biridan mutlaq ajratilgan faoliyat yo'nalishlari sifatida emas, balki yagona strategik maqsadlarga xizmat qiluvchi o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganish lozim.

Demak, yuqorida bildirilgan fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, davlat funksiyalarining rivojlanishi va o'zgarishi jamiyat taraqqiyotining obyektiv ehtiyojlari hamda davlatning ongli siyosiy-huquqiy faoliyati o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqaning natijasidir. Iqtisodiy tizimdagi o'zgarishlar, ijtimoiy davlat konsepsiyasining rivojlanishi, fuqarolik jamiyati faolligining ortishi, globallashuv, ilmiy-texnik taraqqiyot, raqamlashtirish, sun'iy intellekt, ekologik tahdidlar, xavfsizlik tushunchasining kengayishi va konstitutsiyaviy qadriyatlarning yangilanishi davlat funksiyalarining mazmuni, ustuvorligi, amalga oshirish shakllari hamda institutsional mexanizmlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bunda ayrim mutlaqo yangi funksiyalarning shakllanishi bilan bir qatorda, mavjud funksiyalarning mazmunan yangilanishi ham kuzatiladi. Masalan, axborot va ekologik faoliyat mustaqil funksional yo'nalish sifatida mustahkamlanayotgan bo'lsa, iqtisodiy, ijtimoiy va huquqni muhofaza qilish funksiyalari raqamli hamda insonparvar mazmun bilan boyimoqda. Zamonaviy davlatning samaradorligi uning funksiyalari soni bilan emas, balki jamiyat ehtiyojlarini qanchalik to'g'ri aniqlashi, funksiyalar

o'rtasidagi mutanosiblikni ta'minlashi, inson huquqlariga rioya qilishi va o'z faoliyatini qonuniy, ochiq hamda natijador shaklda amalga oshirishi bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- [1] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2018. 103-106-betlar.
- [2] Najimov M., Saydullayev Sh. Davlat funksiyalari: o'quv qo'llanma. – T.: Toshkent davlat yuridik instituti, 2004. 7-9-betlar.
- [3] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2018. 109-110-betlar.
- [4] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2018. 110-bet.
- [5] O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Yangi tahrir. Toshkent.: 2023-yil.
- [6] Azizov X.T. Ijtimoiy davlatning konstitutsiyaviy asoslarini amalga oshirish – muhim vazifa // *Yurisprudensiya*. – 2023. 11-13-betlar.
- [7] Hoshimxonov A.M. Xalqchil davlat qurish, davlat va jamiyat boshqaruvi tizimi samaradorligini oshirishda fuqarolar ishtirokini kengaytirish masalalari // *Yurisprudensiya*. – 2023. 15-19-betlar.
- [8] Najimov M., Saydullayev Sh. Davlat funksiyalari: o'quv qo'llanma. – T.: Toshkent davlat yuridik instituti, 2004. 7-8-betlar.
- [9] Nurmamatova N.D. Konstitutsiyaviy sudlarda raqamli transformatsiya: imkoniyatlar va xavflar // *Yurisprudensiya*. – 2025. – 5-jild, 4-son. 30-37-betlar.
- [10] Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – T.: Adolat, 2018. 107-bet.
- [11] O'sha manba. – 108-bet.
- [12] Najimov M., Saydullayev Sh. Davlat funksiyalari: o'quv qo'llanma. – T.: Toshkent davlat yuridik instituti, 2004. 24, 30-31-betlar.